

Щодо визначення поняття адміністративної деліктоздатності

Деліктоздатність визнається одним з елементів правосуб'єктності суб'єкта права. Більшість науковців погоджуються, що під нею слід розуміти здатність нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Такого погляду в цілому дотримуються як представники теорії права, так і дослідники галузей права, у тому числі адміністративної. Проте вони не мають єдності щодо визначення правової природи та місця деліктоздатності у структурі правосуб'єктності.

Тому метою статті є встановлення на основі аналізу загальнотеоретичних і галузевих досліджень змісту поняття адміністративної деліктоздатності та її місця серед елементів правосуб'єктності.

Як правило, деліктоздатність включають до складу дієздатності (Д.Н. Бахрах, Б.К. Бегичев, Я.Р. Веберс, М.В. Вітрук, В.К. Колпаков, Н.В. Козлова, С.В. Лозовская, А.В. Малько, Н.І. Матузов, В.Н. Цирульников та інші). Однак є і прибічники визнання вказаної категорії самостійним елементом правосуб'єктності (А.Б. Венгеров, Т.І. Ілларіонова, М.В. Костів, О.А. Красавчіков, Г.І. Петров, В.Д. Примак, В.Ф. Яковлєв та інші).

Оригінальним на місце деліктоздатності є погляд С.С. Алексеєва. Допускаючи можливість незалежного існування деліктоздатності в окремих, передбачених законодавством випадках (щодо фізичних осіб віком від 15 до 18 років), він розуміє під нею здатність нести юридичну відповідальність, як однорідну із дієздатністю властивість [1, 147]. Набуття повної дієздатності у 18 років, на його думку, нівелює необхідність виділення деліктоздатності у якості окремого елемента правосуб'єктності. Таким чином, деліктоздатність розглядається як окрема, специфічна, але все ж частина дієздатності. Її самостійність обумовлюється наявністю характерної нормативної конструкції, котра передбачає можливість притягнення до відповідальності частково дієздатного суб'єкта права. Набуття ним повної дієздатності означає охоплення нею і здатності нести відповідальність. Тобто раніше

окрема частина дієздатності поєднується із останньою (деліктоздатністю), додаючи до здатності реалізовувати права та обов'язки (як правового змісту дієздатності) здатність нести юридичну відповідальність. Таку позицію у цілому поділяє М.В. Костів, хоча вона і не дозволяє із впевненістю зробити висновок про незалежність деліктоздатності [2, 52].

Т.І. Ілларіонова та В.Ф. Яковлев надають деліктоздатності більш широкого змісту [3, 62-64; 4, 36-38]. На їх думку, вона є "правосуб'єктністю у відносинах, що виникають внаслідок протиправної поведінки". Тобто деліктоздатність складається із здатності мати права та обов'язки у сфері відповідальності (правоздатності) та здатності їх самостійно реалізовувати (дієздатності). Її самостійний характер Т.І. Ілларіонова обґрунтовує специфічним характером обов'язків, котрі суб'єкт може нести, і способом їх виконання [3, 63]. Однак така аргументація видається не досить переконливою. Своєрідні обов'язки та способи їх реалізації можуть бути передбачені не лише нормами, що регулюють питання притягнення особи до відповідальності, а й іншими інститутами права. Прикладом може слугувати законодавство, що регулює діяльність природних монополій. Зокрема, Законом України "Про природні монополії" встановлено такі специфічні обов'язки відповідних суб'єктів права, як необхідність ведення окремого бухгалтерського обліку за кожним видом діяльності; дотримання обмежень при здійсненні підприємницької діяльності, що не належить до сфери природних монополій; виконання приписів закону щодо специфічної процедури формування цін на власну продукцію тощо.

Доречи, використовуючи аналогічну методику (встановлення ряду характерних сукупностей правоздатності та дієздатності на підставі однорідності прав та обов'язків, що ними обумовлені), М.В. Костів виділяв не лише деліктоздатність, а й окремі види правосуб'єктності суб'єкта права. Зокрема, вказаний автор відстоює існування податкової, митної, статистичної, реєстраційної, екологічної тощо правосуб'єктності [2, 62-89]. Вони складаються із, наприклад, здатності мати податкові права та обов'язки

та здатності їх реалізовувати. Однак вважаємо, що вказані категорії не мають власного юридичного значення, сутності чи функцій. Вказані терміни не позначають самостійних юридичних явищ. А тому їх виділення у якості окремих елементів понятійного апарату права має виключно формальний характер, і може бути здійснено лише з метою проведення більш глибокого і комплексного аналізу самодостатньої соціально-правової категорії "правосуб'єктність". Цей же висновок стосується і вищезгаданої аргументації Т.І. Ілларіонової щодо обґрунтування самостійності деліктоздатності. У наведеному автором розумінні, деліктоздатність сприймається як самостійна категорія виключно умовно, оскільки це полегшує дослідження позначеного нею явища. Однак сама Т.І. Ілларіонова визнає, що реально деліктоздатність є сумою окремих частин змісту правоздатності та дієздатності, котрі виділяються за характером обов'язків, які суб'єкт може нести, та способу їх виконання. Тобто абсолютно самостійного юридичного чи соціального значення не має. В.Д. Примаєк взагалі прямо вказує: "Цивільна відповідальність є специфічним різновидом цивільних обов'язків... Тож якщо абстрагуватися від контексту дієздатності фізичної особи, то з огляду на вказане, виділення деліктоздатності саме як одного з виявів дієздатності кожного учасника цивільних відносин не виглядатиме виправданим або, принаймні, безперечно необхідним" [5, 223].

В.Ф. Яковлєв доводить самостійність деліктоздатності шляхом здійснення аналізу відповідних нормативних конструкцій. Він вказує, що у разі, якщо недієздатна особа заволодіє чужим майном і безпідставно буде його утримувати, вона набуває обов'язку його повернути. Аналогічним чином вирішується питання довірної відповідальності, оскільки стороною у договорі є саме недієздатна особа, а не його представник [4, 37]. Вважаємо таку позицію спірною. Автор наведених слів зазначав, що деліктоздатність складається не лише із здатності мати відповідні права та обов'язки у сфері відповідальності, а і здатності їх реалізовувати. Така реалізація, звичайно, має носити усвідомлений, вольовий характер, інакше вона взагалі не

виконуватиме функцій відповідальності. Відсутність же дієздатності позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії і керувати ними, а відтак і деліктоздатність втрачає будь-який сенс. Тому наведені автором аргументи на користь визнання деліктоздатності окремим елементом правосуб'єктності не можна визнати вірними.

Таким чином, вищенаведені позиції науковців не дозволяють зробити однозначний висновок про самостійність деліктоздатності. Також можна підсумувати, що дієздатність і деліктоздатність мають однаковий соціальний зміст – можливість здійснення вольової поведінки. Його відсутність абсолютно виключає існування змісту юридичного. Тому приходимо висновку, що недієздатна особа у жодному разі не може бути деліктоздатною.

Виникає питання, чи може бути дієздатна особа неделіктоздатною? Спробуємо дати відповідь.

Інколи, як доказ самостійності деліктоздатності, наводять нормативні конструкції, котрі унеможливають притягнення юридичної особи до адміністративної відповідальності незважаючи на вчинення нею правопорушення. При цьому такий суб'єкт залишається цілком дієздатним. Так, відповідно до пункту 1.5 Положення «Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства», затвердженого Постановою Національного банку України від 28.08.2001 року № 845/6036, вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства та вказаного положення, має здійснюватися з урахуванням загального фінансового стану банку. Тобто у разі загрози погіршення економічного становища кредитної установи, банк може уникнути відповідальності. Вважаємо, що наведений приклад не доводить можливості незалежного існування деліктоздатності. Остання, у її загальноприйнятому тлумаченні, розуміється як здатність нести відповідальність. Наголошуємо – здатність, а не фактичний вступ у відносини адміністративної відповідальності. Це поняття (як і правоздатність

чи дієздатність) відноситься до категорій, котрі позначають не конкретні матеріальні правові можливості, а властивості суб'єкта права. Останні ж лише обумовлюють набуття, зміну чи втрату елементів правового статусу, однак не гарантують цього із абсолютною вірогідністю. Для вступу у відносини відповідальності лише деліктоздатності замало. Необхідна наявність складу правопорушення, відповідного індивідуально-правового акту уповноваженого державного органу – тобто певного юридичного складу, котрий буде підставою виникнення правовідносин відповідальності. Тому відсутність хоча б одного з елементів вказаного юридичного складу унеможливить притягнення особи до відповідальності. У вищевказаному прикладі відсутньою є постанова про накладення штрафу (це обумовлюється наданням уповноваженому органу дискреційних повноважень щодо вирішення питання про притягнення особи до відповідальності). До того ж, у діях порушника є склад правопорушення. Тобто є суб'єкт і об'єктивна сторона, що передбачають наявність певного органу управління чи посадової особи, котра наділена відповідними повноваженнями і вчинила юридично-значимі протиправні дії чи бездіяльність. Є об'єкт правопорушення, а головне – є суб'єктивна сторона – психічне (вольове) ставлення відповідного працівника чи працівників банку, які усвідомлюють протиправність дій банку та їх (дій) обумовленість власною поведінкою. Невже є підстави вважати, що такий суб'єкт права не здатен нести відповідальність? Напевно, немає. Відтак причиною уникнення відповідальності є не правові властивості юридичної особи, а вірогідність переваги негативних наслідків притягнення до неї над позитивними (що виражаються у реалізації функцій відповідальності). Більше того, у пункті 7.18. цієї ж постанови вказується, що у разі незастосування штрафів з метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів Національний банк має застосовувати інші адекватні заходи впливу відповідно до статті 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Тобто особа все ж є здатною до несення відповідальності, за умови прийняття уповноваженим органом відповідного рішення.

Варто зазначити, що схожі приклади щодо осіб фізичних містить Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України. Зокрема, відповідно до ст. 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення, при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. Дев'ятий та дванадцятий розділи Кримінального кодексу України передбачають звільнення особи, котра вчинила злочин, від кримінальної відповідальності чи кримінального покарання. Проте підстав визнавати вказаних осіб неделіктоздатними немає.

Таким чином, уникнення особою юридичної відповідальності за вчинене правопорушення не завжди свідчить про її неделіктоздатність.

У науці цивільного права була висловлена думка про якісно новий підхід до розуміння деліктоздатності. Зокрема, В.Д. Примак розуміє деліктоздатність юридичної особи як юридично визнану фактичну здатність організації – суб'єкта цивільної відповідальності до реального виконання в певному обсязі обов'язків з відшкодування завданої іншим особам договірної чи позадоговірної шкоди [5, 230]. У такому її розумінні, звичайно, деліктоздатність є самостійною категорією. Однак наведена точка зору викликає сумніви. Автор зазначає, що деліктоздатність має розглядатись як відносно відокремлений, але все ж елемент правосуб'єктності [5, 228]. Тобто деліктоздатність повинна мати тотожну правосуб'єктності соціально-правову природу. Однак у запропонованому розумінні вказана категорія є значно ближчою до економіко-правових понять. В.Д. Примак пояснює зв'язок деліктоздатності із правосуб'єктністю обумовленістю реалізації деліктоздатності неналежними виявами дієздатності особи (вчиненням особою протиправних дій). Проте вказаний зв'язок має причинно-наслідковий характер. Взаємодія ж елементів правосуб'єктності ґрунтується,

у першу чергу, на єдності їх соціально-правової природи та комплексності функцій. Крім того, автор досліджував лише цивільно-правовий аспект вказаної проблеми, в якому відповідальність має виключно майновий характер. Якщо ж звернутись до інших видів відповідальності, котрі не завжди виражаються у несенні особою обмежень саме майнового характеру, наведений зміст деліктоздатності втрачає значення.

Доречи, схожу думку висловлює представник російської цивілістичної школи Д.В. Таріканов [6, 158]. Він також пов'язує деліктоздатність із майною забезпеченістю суб'єкта права. Однак, на відміну від В.Д. Примака, зазначає: "Коли ми говоримо, що деліктоздатність побудована на майновій забезпеченості, ми не маємо на увазі фактичну наявність майна. Визнаючи особу деліктоздатною, закон презюмує таку забезпеченість, орієнтуючись на розумність та добросовісність учасників цивільних правовідносин". І на підставі такого висновку цілком вірно (в контексті власного розуміння деліктоздатності) зазначає: "Деліктоздатність процвітаючої і деліктоздатність юридичної особи, що перебуває на кінцевій стадії конкурсного провадження, однакові. Правовідносини можуть призвести до припинення деліктоздатності, однак не можуть змінити її обсяг" [6, 173].

Приходимо висновку, що, можливо, у цивільно-правовому аспекті дослідження деліктоздатності, наведена трактовка вказаної категорії може мати практичне значення, однак у загально-правовому чи адміністративному її розумінні наведений підхід є занадто суперечливим.

Таким чином, вважаємо, що деліктоздатність є частиною дієздатності і абсолютно самостійного значення не має. Проте цілком допустимим і навіть методологічно корисним є її окреме дослідження з обов'язковим врахуванням наведеної соціально-правової природи.

Виходячи з аналізу наукових досліджень правосуб'єктності, можна із впевненістю сказати, що абсолютно вся юридично-значима поведінка (дії чи бездіяльність) суб'єктів права обумовлена змістом її елементів. Наприклад,

можливість отримання юридичною особою ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності забезпечується здатністю мати права, що нею надаються (правоздатністю), а також здатністю їх реалізації власними вольовими діями (дієздатністю). Відсутність здатності мати певне суб'єктивне право (тобто відсутність елементу обсягу правоздатності) повністю унеможлиблює його набуття таким суб'єктом. Так, товариство з обмеженою відповідальністю у жодному разі не зможе здійснити емісію акцій.

Однак суб'єкт права не завжди здійснює правомірні дії. Проте правопорушення також є юридично-значимою дією чи бездіяльністю, а тому повинно перебувати у певному зв'язку із правосуб'єктністю особи. Окремі науковці робили спроби пояснити характер взаємодії правосуб'єктності та протиправних дій суб'єкта права. Зокрема, Д.В. Таріканов вважає, що протиправна поведінка, нарівні із правомірною, обумовлюється дієздатністю юридичної особи [6, 156]. Натомість В.Д. Примак вказує, що цивільно-правова відповідальність правосуб'єктної організації є об'єктивно зумовленим організаційною єдністю наслідком здійснення (звісно неналежного, протиправного) право- та дієздатності юридичної особи [5, 204]. Раніше Я.М. Магазінер зазначав: "Осудність на відміну від цивільної дієздатності є негативна дієздатність, тобто здатність до кримінально-адміністративної відповідальності за свої дії. Позитивна дієздатність є здатністю до правомірних юридичних дій" [7, 150].

Вважаємо, що зв'язок правосуб'єктності із правопорушенням інший. Відомо, що правоздатність посвідчує здатність учасника суспільних відносин (індивідуального чи колективного) бути суб'єктом права, а відтак мати передбачені законодавством права, обов'язки, свободи та інтереси. Тобто правоздатність обумовлює набуття всіх без виключення елементів правового статусу особи, у тому числі обов'язків щодо несення юридичної відповідальності. Поза обсягом вказаної категорії, на перший погляд, залишається лише діяльність, що не має юридичного значення.

Гіпотетично кожен суб'єкта права здатен вчинити правопорушення. Останнє, як факт дійсності, передбачено нормою права, а тому має юридичний характер і є своєрідним юридичним фактом. Проте це не свідчить про опосередкованість протиправної поведінки правоздатністю. Наділяючи особу правоздатністю, право виходить із її добросовісності, спрямованості дій на належне виконання приписів законодавства і відповідного ставлення до інших суб'єктів права. Протиправна поведінка не є нормою. Саме тому правове регулювання не повинно реалізовуватись виключно чи переважно за допомогою охоронних чи захисних норм. А якщо це і відбувається, то має носити тимчасовий характер. Вчиняючи правопорушення, особа діє не як елемент правової системи, а навпаки – як її руйнівник. Тому правоздатність, як базова категорія права, не може передбачати здатність до вчинення правопорушення. Це суперечило б логіці права. Правоздатність вводить суб'єктів соціальних відносин у коло відносин правових не для того, щоб вони їх порушували. Натомість вона встановлює здатність до "відчуття" реакції права на його порушення – несення юридичної відповідальності. Таким чином, обсяг правоздатності передбачає абсолютно всі, але виключно правомірні види юридично-значимої діяльності суб'єкта права. А тому правопорушення є здійсненням особою юридично-значимого діяння, що не охоплюється обсягом її правоздатності.

Елементом складу кожного правопорушення є суб'єктивна сторона, котра передбачає наявність волі та усвідомлення особою характеру діяння. Саме це дає можливість, притягнувши її до відповідальності, реалізувати функції останньої. За відсутності чи дефектності волі суб'єкта, покладання на нього відповідальності втрачає будь-який сенс. Проте воля обумовлює і наявність дієздатності. Тому доходимо висновку про існування певного зв'язку між дієздатністю і здатністю до вчинення правопорушення, а також про однорівневість вказаних понять.

Дієздатність особи може бути реалізована виключно шляхом вступу у такі правовідносини, юридичний зміст яких опосередковано (через

суб'єктивні права та обов'язки) обмежений обсягом правоздатності відповідного суб'єкта права. Остання ж не передбачає здатності вчинювати протиправні дії. Тому дієздатність реалізується шляхом вчинення суто правомірної поведінки, котра, за класифікацією юридичних фактів, є правомірною юридичною дією.

Таким чином, по-перше, дієздатна особа одночасно є здатною до вчинення правопорушення, однак така здатність дієздатністю не охоплюється. По-друге, дієздатність може бути підставою для здійснення лише правомірних юридичних дій (як виду юридичних фактів), однак не залишається елементу правосуб'єктності, котрий опосередковував би вчинення протиправних юридичних дій, які є правоутворюючими юридичними фактами щодо відносин відповідальності та правозахисних відносин.

Виходячи із наведеного, вважаємо за можливе передбачити існування ще одного елементу правосуб'єктності суб'єкта права, котрий позначає здатність до вчинення саме протиправних діянь. Він, як і дієздатність, обумовлений існуванням волі суб'єкта права. Проте воля особи може бути спрямована як на здійснення правомірної поведінки, так і на правопорушення. У цьому виражається соціальна природа суб'єкта права і знаходить своє чергове підтвердження діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей. Одночасно з набуттям дієздатності суб'єкт права набуває й інший елемент правосуб'єктності – здатність вчинювати правопорушення. Причому він також має соціально-правову природу. Соціальним змістом є здатність до вчинення вольової діяльності. Проте на відміну від дієздатності, воля особи спрямована на порушення чи невиконання норм права. Правовим, чи точніше юридичним змістом є здатність здійснювати юридично значимі діяння, що не охоплюються обсягом правоздатності та виходять за межі правового статусу.

Раніше ми умисно використовували термін деліктоздатність у поширеному в теорії права та адміністративному праві розумінні як здатності

до несення юридичної відповідальності. Такий підхід пояснюється бажанням не ускладнювати пояснення співвідношення дієздатності та деліктоздатності. Однак окремі науковці надавали вказаному терміну інше значення. Так, ще 1925 року Я.М. Магазінер зазначав: "У сфері кримінального права дієздатність має назву осудність або деліктоздатність, що означає здатність усвідомлено здійснювати дії, заборонені під страхом покарання, тобто злочини та проступки" [7, 150]. Крім того, С.М. Братусь під деліктоздатністю також розумів саме здатність вчиняти правопорушення [8, 64]. Слід вказати і на певну неузгодженість етимологічного значення терміну деліктоздатність із його семантичним розумінням сучасною юридичною наукою. Фактично деліктоздатність означає здатність вчиняти делікти.

Вище ми вказали, що термін деліктоздатність, у його поширеному розумінні, самотійного поняття не позначає. Тому вважаємо доцільним запропонувати під адміністративною деліктоздатністю розуміти окремий елемент адміністративної правосуб'єктності суб'єкта права – здатність самотійно вчиняти вольові юридично-значимі діяння, що не опосередковуються правоздатністю і визнаються правом адміністративними правопорушеннями.

Список використаної літератури:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. – М.: Юрид. Лит., 1982 – Т. 2. – 361 с.
2. Костів М.В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах. Дис. ... канд.. юр. наук. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 202 с.
3. Илларионова Т.И. Структура гражданской правосубъектности // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: Межвуз. сб. научн. тр. Вып. 62 / Отв. ред. Красавчиков О.А. – Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1978.- с. 54 – 64.

4. Яковлев В.Ф. Отраслевой метод регулирования и гражданская правосубъектность // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: Межвуз. сб. научн. тр. Вып. 62 / Отв. ред. Красавчиков О.А. – Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1978.- с. 27 – 44.

5. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.

6. Тариканов Д.В. Юридическая личность коммерческих организаций в гражданском праве России. – М.: Статут, 2006. – 254 с.

7. Магазинер Я.М. Избранные труды по общей теории права / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.К. Кравцов. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юрлический центр Пресс", 2006. – 352 с.

8. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М.: ГИЮЛ, 1950. – 156 с.

Definition of administrative delict capability

Аннотация

В статье проведен анализ исследований содержания понятия административной деликтоспособности и ее взаимосвязь с дееспособностью. Обосновано, что способность нести ответственность есть составной частью дееспособности. Автором предложено собственное значение указанного термина.

Анотація

У статті проведено аналіз досліджень з визначення змісту поняття адміністративної деліктоздатності та її взаємодії із дієздатністю. Обґрунтовано, що здатність до несення відповідальності є складовою дієздатності. Автором запропоновано власне розуміння вказаного терміну.

Summary

In the article the analysis of researches of concept of administrative delict capability and its intercommunication with a legal capability is conducted. It is grounded, that ability to carry responsibility is a component part of legal capability. The author is offering his own understanding of indicated term.

Ключові слова: адміністративна дієздатність, адміністративна деліктоздатність.

Ключевые слова: административная дееспособность, административная деликтоспособность.

УДК 342.924